

Meşrutiyete Giden Süreçte Yeni Kadın İmgesi: Fatma Makbule Leman

Dr. Ülkü ELİUZ*

Özet: Feminal söylem, edebi eserlerde kadının toplumdaki statüsünü, var olduğu konumu sorgulayan bir yaklaşım tarzıdır. Bu yaklaşımla, kadının hak ettiği yerde olamayış serüveni, eşyalaşma süreci 'neden, niçin' gibi sorularla sorgulanır ve cevapları aranır.

Bu çalışmada, *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin yazarlarından Fatma Makbule Leman'ın toplumsal normlarla sınırlanan, ötelenen kadının ikincil konumunu sorgulayışı değerlendirilecektir. *Ma'kes-i Hayâl* adlı tek eserinde, isyan-boyun eğiş / itaat arasında sıkışan kadının özgürlük arayışına Türk-İslam anlayışı çerçevesinde yaklaşan sanatkar, kadın ve yazar kimliklerini içselleştirerek, kadının kimlik kazanması yönünde feminal adımlar atar. Onun bu feminal duruşu, çaresiz ve erkeğe bağımlı kadının, geleneksel normlara başkaldırısının yansıması niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: Kadın, yazar, kimlik, feminal, birey, toplum, normlar, gelenek, başkaldırı.

Giriş: Feminal Söylem

Erkek egemenliğine karşı kadın haklarını anlamayı, sorgulamayı amaçlayan ve sosyolojik, politik ve ahlaki yönleri olan feminizm, bir cinsin diğer cinsi *öteki*'leştirilmesinin yanlış ve insanlığın gelişimi önündeki en büyük engellerden biri olduğu düşüncesine odaklanarak, cinsiyetin bireysel ve toplumsal kimlik biçimlenmesindeki rolünü sorgular.

Varlığının anlamını sorgulayan kadın için, ikincil, öteki olmamak adına çaba göstermek toplumsal kabullere karşı bir meydan okuyuştur. Dolayısıyla feminizm, toplumu eğitmek ve aynı zamanda tek taraflı bir önerme üzerine kurulu kurumların yeniden yapılandırılması için bilinç düzeyini yükseltmeyi hedefleyen bir reform hareketidir.

Kadınların toplum içindeki rolünü ve haklarını genişletmeyi öngören feminal söylem, kadının kendiliğini gerçekleştirilmesine olanak tanıyan, kendi fenomenal alanını fark etmesi ile şekillenen özgürleşme sorununun edebi eserler aracılığıyla dışa vurumudur.

* Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / TRABZON
ulku.eliuz@mynet.com

Kadının toplumdaki statüsünü, var olduğu konumu sorgulayan bu yaklaşım tarzında, kadının özneleşme süreci eve gelen ve evden dışa doğru genişleyen bir bilinç halinde sunulur: “Kadını dışlama ve bastırma yoluyla kendi özne’liğini kuran erkek, ‘kadın’ kategorisini yapı bozumuna uğrattır. Toplumsal cinsiyet ile biyolojik cinsiyet ve cinsel yönelim unsurlarının ayrıştırılmasını hedefleyen feminal çabanın temel hedefi de, kadının kendilik kategorilerini yeniden kazanması ve özgür olmasıdır.” (Eliuz 2008) Bu özgürlük, iç ile dışın, özne ile nesne arasındaki ayrılıkların yok olması ve kadının ‘gölge’ olmaktan kurtularak kimliğine sahip çıkması demektir.

Geleneksel Ataerkil Düzendeki Bir Kadın-Yazar: Fatma Makbule Leman

Yenileşme Dönemi şair ve yazarlarından Fatma Makbûle Lemân (1865-1898), Türk kadınının canlı ve iradeli bir kimlik kazanmaya başladığı bir dönemde edebi çalışmalarını meydana getirir. Bu dönemde, kadın ve erkek arasındaki farklılıklar birbirini tamamlama boyutuna dönüşerek yeni bir toplum düzenine doğru ilerlenmektedir.

Zengin ve kültürlü bir ailede yetişen, iyi eğitim gören, Batı kültürünü bilen, evinin dışında da varlık bulmak isteyen hemcinsleri gibi Fatma Makbule Leman, yazılmamış kurallar ve dayatılan roller ile erkek egemenliği veya baskısı altında bir alt kültür olmaya itilen, erkeğin hakimiyeti altında ikincil/öteki konumuna dışlanan kadınlar için bir öncü olur. Bu bağlamda onun edebi varoluşu, Türk kadınının duyuşsal kimliğinin farkındalığında birey oluş süreci ile de örtüşür.

1881’de devrin tanınmış şairlerinden biri olan Dahiliye Müsteşarı Mehmed Fuad’la evlenmesiyle hem öğreten hem öğrenen bir ortam oluşturan sanatkar, Beşiktaş’daki konaklarının selamlık kısmını, kız öğrenciler için düzenler, kendisi de Osmanlıca dilbilgisi ve Farsça dersleri verir. Asıl adı Fatma Makbule olan yazarın mahlası ise Leman’dır; 1891’den sonra Makbule Leman adını kullanır.

İlk eseri olan “Hazan” isimli şiirden sonra, 1887’de “Hazan İçinde Bahar” adlı şiir ve 1888’de “Mehtapta İhtisâsâtım” adlı deneme yazısı *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde yayımlanan Fatma Makbûle Lemân, bir kadın yazar olarak, dergideki durumunu şöyle izah eder: “Ben bundan oniki, onüç sene mukaddem meydan-ı matbuatta ilk hatve-yi mütereddîdânemi attığım zaman kendimi pek tenhalık içinde bulmuş ve kuvvetim kesilecek bir hâle dâcâr olmuşum.” (1912: 26). Bu dönemde en uzun süreli yayımlanan ve yazarlarının çoğunluğu kadın olan *Hanımlara Mahsus Gazete* (1 Ağustos 1895-4 Eylül 1906)’de çalışmaya başlayan sanatkar, “halka (kadınlara) hizmet Hakk’a hizmet misyonu” (Erdemir 2008: 107) ile tüm hemcinslerinin sözcüsü

konumundadır. *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin yayımlanma amacı, gazetenin ilk sayısında şu şekilde belirtilir: "Bir kavimde kadınların terbiyesi, fazileti, hüsn-i ahlâkı, ne kadar güzel ve metin olursa, umumen efrâd o derece güzel ve sağlam bir terbiye ve ilim üzerine büyümüş olur. Kadınlar mâder-i insaniyettirler. Bunların terbiye ve tahsili âfide bir kavmin saadet hâlini temin eder. (...) Hanımlarımızın her surette tevsî-i malûmat ve tezyîd-i vukûfuna hizmet etmek, mülkümüzde vücûduyla iftihar olunan muharrirlerimiz, edibelerimiz ve şairlerimizin efkarına mirâtü'l-aks olmak, yani eserlerin neşr vasıtasıyla, Osmanlı kadınlarının kabiliyet-i fitriyesini göstermektir" (Uğurcan 1990: 334). Eserlerinde feminal farkedeşler dizgesini, kadın-yazar kimliğiyle kurgulayan Fatma Makbûle Lemân, kadını ve kadınlığı, dolayısıyla toplumun yükseltilmesi misyonunu benimseyerek, yaşamını bu göreve göre düzenler: "Fakat bir hiss-i derûn, bir arzû-yı terakkî sanki bir üstadın şâkirdine hitabı gibi âmirâne bir surette bana: - Git, Git!... diyordu. İcabet ettim. Oh isabet ettim. Git gide ne şanlı şerefli bir cemiyete vâsıl oldum" (1912: 2). Bu, hem sanatkarın hem de Türk kadınının ikincil konumunu öteleyerek kendiliğini yaşamaya başladığı ve kaçınılmaz bir değişime yöneldiği öznel sıçramalardan biridir.

Fatma Makbûle Lemân'ın *Hazine-yi Fünûn* ve *Hanımlara Mahsus Gazete*'de çıkan manzum-mensur eserleri ile yayımlanmamış yazılarını derlediği *Ma'kes-i Hayâl* adlı tek eseri, 11 Şubat 1897'de yayımlanır. *Ma'kes-i Hayâl*'de sekiz şiir, üç öykü ve bir de okuyucuya yazılan mektup vardır. Şiirlerinde lirik söylemi tercih eden ve özellikle de fiziksel rahatsızlığının duygusal atmosferinden kurtulamayan sanatkar, öykülerinde ise feminal söylemi metnine dahil ederek, toplumun kabulleri doğrultusunda yenilikler sunan, modernleşmeye açık münevver bir kadın yazar kimliği ile karşımıza çıkar.

Fatma Makbule Leman, batının müspet değerlerini Türk-İslam ahlak ve geleceğiyle telif ederek mükemmele varılabileceğine inanan ve gelişmeyi doğal seyrine bırakan bir kadın yazar olarak, kadının etken bir özne olma yolundaki çabalarına hem yaşamı hem de eserleri ile örnek oluşturur.

Edebi Eserde Feminal Söylemin Görünümleri: *Ma'kes-i Hayâl*

Ma'kes-i Hayâl, kadın ve yazar kimliklerini içselleştiren Makbûle Lemân'ın toplumsal normlarla sınırlanan, ötelenen kadının ikincil konumunu sorguladığı ve toplumsal oluşumların kurgusal dünyadaki görünümününün metinleştirdiği bir eserdir.

Ma'kes-i Hayâl'de 8 şiir (Münâcât, Subh-ı Saâdet, Ah...Sıhhat, Tesliyet-gâh-ı Ma'sûmâne, Kadınlık, Cezâ-yı Ef'âl, Küçük Bir Marızanın Hasbihâli (Solgun Şükûfem), Fikrim; 3 öykü (Tashîh, Hüsn-i Muâmele, Nedem) ve okuyucuya yazılmış 1 mektup bulunur.

Cinsiyeti önemseyen bir yaklaşımın birey ve toplum bazındaki yansımaları ile kadın, kendini ve kendisine sunulanları sorgulamaya başlar. Bu sorgulayış, aslında kadın kimliğinin ön plana çıkarılışdır. Kadın, sıradan olmamalı, kendisini yetiştirebilmeli ve toplum içinde kendiliğini ispat ederek belli ideallere sahip olmalıdır:

Kadınlık, rûh-ı ma'na-yı fazîlet

Kadınlardan gelir efkâra vüs'at (Leman 1912: 16)

Fatma Makbule Leman, kadın olduğu gerçeğiyle uzlaşarak, kadının kendi özgüvenini kazanması gerektiğinin altını çizer. Kadının elinden alınan etkin ve özerk özne olma hakkının yeniden hatırlatıldığı bu ifadeler, aynı zamanda kadının sosyolojik konumunun da dile getirilişidir. Zira “ataerkil düzenin kuralları ile kuşatılan kadın, varlığını ispat etmek için erkek egemenliğini aşmak zorundadır. Aksi takdirde bir nesne düzeyinde kalacaktır. Bir başkasının rüyalarının daktilosu olarak kadın kurtarıma arzusu içerisinde açmazlara sürüklenir ve yaşam onun için bir labirente dönüşür, işlevsel olarak dar, sınırlı ve aşılamaz, bir tüketim nesnesi” (Eliuz 2008). Kadının ikincil bir nesne ve ötekilikten kurtarılarak, egemen öznenin/erkeğin tamamlayıcısı olarak algılanması kaçınılmazdır:

Ederse ilm ile eş'ara rağbet

Kadınlarca olur bir başka zînet (Lemân 1912: 16)

Kadınların nasıl olmaları gerektiğine ve eğitimin kadının toplumsal açmazlarını ortadan kaldırarak toplumdaki konumunu yeniden kendileyeceğini vurgulayan sanatkar, hemcinslerini bir gölge, bir biblo olmaktan öteye geçerek üretkenliğini ortaya koymaya çağırılmaktadır. Bu ortaya koyuş, hem düşünsel, hem de eylem boyutundadır:

Biçilmiş câmedir nisvâna tahsîl

Fakat yazmak gerek ahlâka dâir

Kalem tutmaklığa kim olsa kâdir (Leman 1912: 16)

Kadın ile erkek arasındaki biyolojik farklılığın bir toplumsal farklılık hâlinde algılanmasının son bulması gerektiğini ve cinsiyetlendirilmiş eğilimlerin toplumsal açmazlara yol açacağını vurgulandığı bu mısralardaki “Kalem tutmaklığa kim olsa kâdir” ifadesi, cinsiyetin değil; bilinçli birey olmanın ve ilerleme yolunda sorumluluğunu fark etmenin gerekliliğine işaret eder, kadın veya erkek bütün bireyler eğitilmeli ve eğitmelidir ki toplum yükselebsin, ilerleyebilsin. Yeni Türk kadın imgesinin hedefini sistematize eden bu söylem, artık kadınların erkek tarafından kurtarılmayı beklemediğinin, mücadeleden kaçmadığının ve kendilerini yok eden kör aldanış ve adayıştan çıkarak düşünsel bir özgürlük arayışında olduklarının da yansımasıdır:

*Her sözümde şerâreler hâsıl
Yazarım âteşin olur eserim (..)
Şi'r olur her sözümdeki mefhum
Yazarım dilnişin olur eserim (..)
Rikkatimle bu âciz ü kemter
Yazarım pek hazîn olur eserim! (Leman 1912: 24)*

Aydın bir bilinçle, fakat kadın-yazar kimliğinin sınırladığı çıkarsamalar yapan Fatma Makbule Leman, yazar olmanın kendisine sunduğu olanakları ifade eder. O, erkeklerin egemen olduğu yazarlık mesleğini bir kadının duygusal ruh halinin bakış açısından algılar. Onun içinde yaşadığı devir, her alanda yönümüzün batıya çevrildiği ve büyük atılımlar yapıldığı bir yenilenme sürecidir. Bu süreçte, kadınlara batılılaşma ve modernleşmede taşıyıcılık rolü verilmiştir. Yenileşme dönemine kadar kızlar için tek okul ibtidâî iken bu süreçten sonra devlet, kızların yetişmesi için Ebelik Eğitim Kursu (1842), Kız Rüştiyeleri (1858), Kız Öğretmen Okulu (1870) açar. Zira, kadının iyi bir eğitim görmesi evin yani özün/merkezin bilinçlenmesidir. Devrin gazeteleri, kadın ekleri çıkarırken; *Terakki-i Muhâdarât* (1867-1868), *Vakit yahut Mürebb-i Muhâdarât* (1875) gibi gazetelerde kadın okuyucuların mektuplarına yer verilir, kadınların fikirleri, sıkıntıları gündeme getirilir.

“Bağımlılıkla bağımsızlık arasındaki iç ruhsal çatışma” (Dowling, 1998: 229) bu devir kadının olduğu gibi Fatma Makbule Leman’ı da etkisi altına alır. Fakat o, yaşadığı bütün fiziksel sorunlara rağmen sanatın gücünün kadın özneyi yeniden oluşturma yönünde kullanmakta kararlıdır:

*Dirâyetten alır nûr-ı melâhat
Yürür bir intizâm üzere maîşet
Verir hüsni idâre hüsne kıymet (Leman 1912: 16)*

Bu “hüsni idare”, kadının sadece evin içinde değil dışında da varlığının onanmasını sağlayacaktır. Zira, erkek kadını kendisine rakip değil tamamlayıcı görmediği sürece, engelleyecek ve genel düzen bozulacaktır. Kadın öngörüsünün bir sonucu olan bu tutumu “Hüsni Muâmele” adlı öyküsünde de ele alır.

“Hüsni Muâmele”, evine sadık kadın tipi aracılığıyla, kadının güçlü olmasını savunan, kadını eksik olma psikolojisinden kurtarmaya çalışan sanatçı, hayatını devam ettirirken bir kadının erkeksiz yaşayamayacağı düşüncesinde olduğunu da belirtir:

“Her hangi bir sinde, bir hâlde bulunursa bulunsun bir kadın tasavvur edilemez ki bir erkeğin himâyesine arz- ı ihtiyâc etmeden yaşayabil- sin. Yaşayamaz da ölüp demek istemiyoruz. Şân-ı nisvâniyete lâıyk bir

sûret-i hayâta mümkün değil mazhar olamaz! Genç ise gençliği, ihtiyâr ise ihtiyârlığı ma`ni olur. Zirâ biri hicâb ve diğeri za`f gibi iki kuvve-i tabîinin mağlûbudur!” (Leman 1912: 51)

Geleneksel erkeklik kavramıyla ve ataerkil düzenin yazılmamış kurallarıyla örtüşen bu durum, sanatkarın yaşadığı ikilemi de yansıtır. “Osmanlı kadınları ve onları hem destekleyip hem de söylemin ve pratiğin sınırlarını çizen erkek aydınların” (Berktaş 2006: 93) da yaşadığı bu arada kalmışlık, gelenek ile modernitenin, klasik tabiriyle eski ile yeninin, cinsiyetlendirilmiş bakış açısında ise kadın ile erkeğin hep var olan ve var olacak açmazıdır. Zira, bir kadın olarak, ‘değişim’ misyonunu yüklenmiş olmasına rağmen verili değerlerin, toplumun kendisinden beklentilerinin ve “modernite de ayrıcalıklı ego(nun), erkek kardeşin egosu ve yeni toplum(un) da oğulların yönetiminde” (Berktaş 2006: 106) olduğunun farkındadır.

Eğitimi, alışkanlıkları ve davranışları evliliğe ve evleneceği erkeğin rahatına yönelik düzenlenen kadın, evlilik yaşının doğal ritüeli olan görücü geleneği ile de karşı karşıya kalır. Bir kadının ya da genç kızın hayattaki beklentisini: “‘Gelin olmak’, ‘kocaya varmak’ arzuları bir ma`sum kızcağzın ilk hissiyat-ı kalbiyesidir!” (Leman 1912: 50) şeklinde belirten yazar, toplumsal norm kategorisinde yer alan “kız arama” ve “kız seçme” eyleminin hedefinin, erkek çocuğa iyi bir evlilik yaptırmak olduğunun da bilincindedir. Erkek anneleri, oğullarına ve ailelerine “en iyi”, “en güzel”, “en becerikli” kızı arama ve seçme görevini bir misyon gibi yürütürler. Kendileri de birer kadın olan anneler, hem cinslerini nesnelleştirmektedirler; fakat bunu geleneksel bir sorumluluk olarak yükledikleri için olağan karşılamaktadırlar. “Vücutları başkalarının beğenisine sunulan bir meta haline getirilerek kendilerine yabancılaştırılan” (Demir, 1997: 79) genç kızlar, görücü ritüelinde bir nesne/şeyya konumuna indirgenir ve kendileri de aynı bakış açısı ile bu durumu inisiyatifsiz, edilgen bir şekilde kabullenirler.

Öyküde, erkeği dolayısıyla toplumu “hüsn-i idare” ile kaostan kurtaran bir kadın tipi vardır. Seçilen ama seçemeyen kadınlardan biri olan öykü başkişisi Nezahat, çaresiz bir boyun eğiş içerisinde olmasına rağmen, aldığı eğitimin kendisine sunduğu ayrıcalıkların da bilincindedir:

“-Sâyenizde mazhar olduğum tahsîl semeresini şimdi iktitâf edeceğim, çocukluğumda arzûmün istidâdına rağmen beni men`e uğraştığınz tahsîl ve ta`lîmin kadınlar için dahî mahz-ı saâdet ve selâmet olduğunu sizin nazarinizde isbât edeceğim! (..)

-Evet. Vakıa tahsîlin ilerledikçe müşkülpesentlikle sana koca beğendi-remeyiz yâhûd zevcesinden muâmele-yi müşfikâne ve nâzikâne bekleyen bir erkeğe senin gece gündüz okumakla, yazmakla iştigâlini hoş

gösteremeyiz diye korkar idim. Ta`lim-i nisvân husûsunda iltizâm-ı efrâd eden erkekler dahî kendileri tehhül edecek olsalar elbette umûr-u beytiyeye nezâret, çocuklarının terbiyesine dikkat edecek bir kadın intihâb ederler.” (Leman 1912: 60-61)

Anatomik bir kader olan kadın bedenini ataerkil sistemin sosyal yükümlülüklerle donatması ile kadın, verilmiş olanı kabul eder/etmek zorunda bırakılır. Zira toplum doğduğu andan itibaren onu rol kalıpları ile kuşatmıştır. Başkışı, kendisini bedeni ve ruhu ile evleneceği erkeğe saklar ve evlendikten sonra da kendisini kocasına sınırsız bir bağlılık içerisinde adar. Kocasını sever, ona aşık olur, onu yaşamının merkezine yerleştirir. Kendisini ihmal etmesine, aldatmasına rağmen, kocasının üzülmesini ve kırılmasını istemez:

“Nezâhat, canı yanmış gibi müessir bir sesle:

- Aman... valideciğim... Yapmayın, merhamet edin! Nezâhatcığını öldürmek mi istersin? Neşâti'ye böyle bir teklif beni kahreder. Ben vâlidemden, pederimden bir gece bile ayrılmak istemem! diye haykırdı.

Âh yalancı kız! Sahîhen vâlidesinden pederinden ayrılacağı için mi; yoksa böyle bir teklifin Neşâti'yi muztarib ve bi-zâr edeceği için mi kahrolacaktı?” (Leman 1912: 58)

Fakat Neşâti, geleneksel kadın rolünün gereklerini yerine getirmeye çalışan Nezâhat'ın beklentilerine cevap veremez. Onun için kadının, bir önemi yoktur. Bu bakış açısında erkek efendi, kadın ise erkek tarafından sınırları belirlenen bir nesnedir ve kendisine ait bir öyküsü yoktur. Eşiyle yaşadığı iletişim-sizliği ve evliliğini sorgulayan Nezâhat, eşinin ihanetleri karşısında olgun davranır:

“- Valideciğim siz biraz sabırlı olunuz. Vırılı ile dırılı ile hiçbirşey olmaz, onu yola getirmek için elimde sâlim bir vasıta var iken...

-O nedir?

-Hüsn-i muamele!

-Benim böyle şeylere aklım ermez.

-Sâyenizde mazhar olduğum tahsîl semeresini şimdi iktitâf edeceğim, çocukluğumda arzûmum istidâdına rağmen beni men`e uğraştığınız tahsîl ve ta`limin kadınlar için dahî mahz-ı saâdet ve selâmet olduğunuzu sizin nazarınızda isbât edeceğim!” (Leman 1912: 60)

Kadın için bir kurtuluş ve kurtarılma umudu olarak ezberletilen ve benimsetilen evlilik, aslında toplumsal normlar ve verilmiş değerler silsilesiyle sınırlanmış kurumsal adıdır. Evlilik, kaderdir yani kadının geleceği şansa bağlıdır: “Kadınları bir kadere mahkûm etmek, kurtuluşlarının önüne toplumsal veya iktisadi

kurumları, insanın biyolojik yahut psikolojik yapısını aşlamaz engeller olarak koymaktadır” (Demir, 1997: 95). Başkışı, bu kaderi kendi lehine yenileme yönünde çaba gösterir ki, bu, “Hüsn-i Muâmele” yani kadının sabrı, tahammülü, özverisidir. Toplumsal yaptırımlar ile sınırlanan kadın, erkeğe sunulan sınırsız özgürlük alanını eve, kendine doğru değiştirmeye çalışır. Böylece seçilen ama seçemeyen nesne kimliğinden sıyrılan kadın, elinden alınan kendi olmak ve kendini seçmek etkinliklerini kullanmaya başlar.

Erkek egemen toplumun “köle”si ve kocasının “ücretsiz evcil kölesi” (Michel, 1984: 65) hâlindeki diğer bütün kadınlar gibi başkışı Nezahat, inisiyatifsiz, edilgen, olaylara yön verebilmek yerine olayların kendi adına gelişmesini beklemek durumunda bırakılan, her an toplumun eleştirisine uğrayabilecek olan bir tip olmak istemez. Kendisine, ailesinin onurunu koruması gerektiği bilinci yüklendiğinin farkındadır ve susarak konuşur: “Kadınlar için en uygun dil. Konuşmamak veya susmaktır. (..) Susmak, savaşımanın imkânsız olduğunu gösterir.” (Oh, 2007: 204) O, kendisi gibi bir yaşamı yaşama zorunluluğundaki kadınların yazgısını ödünçlediğini görür; fakat bunu değiştirme gücünün de kendisinde olduğunu farkındadır. Sonunda başkışı, bu mücadeleyi kazanır ve kocasının/ erkeğin eve/ kendine dönmesini sağlar:

“Neşatî Bey dediğini yapıyor. Hiçbir gecesini hâriçte heder etmeyip hep haremının yanında imrâr eyliyor, zevk-i tezevvücü şimdi hissediyor. Şimdiye kadar hiç bilmediği meleklere mensûb nezâhet-i nisvâniyeyi zevcesi ona bildiriyor. Bu yeni âlem onun pek hoşuna gidiyor. Fikrinde kalbinde hâsıl olan nûr-ı intibâh gözlerinde lemeân ediyor.” (Leman 1912: 80)

Fatma Makbule Leman’ın özellikle altını çizdiği bu yaklaşım, kadın ile güzelliğin, her anlamda güzelliğin örtüşmesi gerektiği üzerine bina edilir. Böylece cinsiyetlendirilmiş toplum tarafından itaatkar, edilgen, yaşam alanı düşüm bir kimliğe zorlanan kadının, isterse evinden başlayarak bütün toplumu güzellikle düzenleme gücüne sahip olduğu vurgulanmış olur:

İki hemşiredir «iffet» ile «zen»

Vefâdârı, nezâhat, hüsn-i ahlâk (Leman 1912: 16)

“Kadın” ile ‘iffet’ kavramını eş tutan sanatkar, kadının güzellikle her sorunu çözebileceğini vurgular. Bu kadın imgesi, artık olanları değil alması gerekenleri yaşamak istemektedir. O, toplum tarafından elinden alınmış özerkliğine kavuşmak isteği ile hareket eder. Bu aşamada karşısına çıkan görelî nitelikleri ise, kendi lehine kullanır.

“Nihâyet izdivâclarının tam ikinci senesi - Nezâhat’in [82] hüsn-i tedbîri sâyesinde – Neşatî Bey öyle bir hâle geldi ki: “İçeceğim şey hepsi iki üç kadehten ibâret olduğu hâlde hiç içmemek beyninde ne fark kalıyor.

Beyhûde ağzımızı bulaştırıp içiyor nâminı kazanıyoruz. Bunu için artık hiç içmeyeceğim!” diyerek işreti dahî bil-küllîye terk ediyordu. Şimdi sabahları işine gidip akşamları avdet ediyor, geceleri uygunsuz yerlerde gezmek, işret etmek gibi harâmîlikten onda eser görünmüyor. Pâk, tâhir insânîyetin nümûne-yi kemali olarak yaşıyor. Şu hâle kendi dahî mütehayyir ve müte’accip kalarak birgün zevcesine dedi ki:

- Nezâhat, hiçbir şeyi ketm ve tağyîr etmeyerek bana söyle. Ne yaptın, nasıl bir tedbir ile benim gibi bir haşarıyı kendim dahî haberdâr olmadan yola getirmeye muvaffak oldun.

-Estağfirullâh beyim, siz zaten...

-Tevâzu istemem, söyle! Vâsitan neydi?

-Hüsn-i muâmele.” (Leman 1912: 82)

Aynı şekilde “Nedem” adlı öyküde de, eşini hor gören, aşağılayan, eğlenceye düşkün bir erkeğin hastalanışı, hastalık sürecindeki çaresizliği ve bu süreçte her şeye rağmen onu seven eşinin sabırla hayata dönüşü anlatılır. İsim-içerik ilişkisi ile dikkat çeken “Nedem” öyküsü, kendisine, ailesine, topluma yabancılaşan ve acizleşerek zavallılaştan erkeğin kendisini ve yuvasını bulmasını sağlayan pişmanlıklar silsilesinin anlatımıdır:

“Anladım her hakikatı anladım. İstihkar ettiğim hayatın ne kadar kıymetdar olduğunu, akli başında olan bir adamın mümkün değil hayatına sûikasd edemeyeceğini pek doğru olarak tecrübe ettim. Fakat neye yarar? Aklım başıma geldiği zaman, servetim, sıhhatim, her şeyim gitmişti. Keşke aklım hiç gelmeseydi. Artık nereye gitsem. Hasta, fakir, tahkîrleriyle reddolunuyorum. Nihâyet cezâ-yı amelim olan o zillet ve meskenet içinde yine senin âgûş-ı merhametine ilticâdan başka bir çârem kalmadı. Refîka! Vâkıa beni reddetmedin. Merhame-tini benden esirgemedin. Lâkin bilir misin ki, senin ulûv-i cenâbını, benim küçüklüğümü gösteren bu şefkat bu merhamet de benim için ne müthiş bir işkence, ne ağır bir cezâdır!” (Leman 1912: 98-99)

‘Nedem’ öyküsünde norm karakter Refika, dünyaya kadın olarak gelmeyen ama toplumsal yaptırımlarla kadın olmaya zorlanan tüm hemcinsleri gibi anatomik kaderinin yükümlülükleri doğrultusunda hareket eder. Refika eserde ismi belirtilmeyen eşine/ erkeğe sağlığında da hastalığında da hizmeti bir görev sorumluluğu olarak algılar ve yerine getirir. Kendisi de hasta, perişan olmasına rağmen yine de yataktaki hasta eşini düşünür:

“Kadın ekmeği getirmeye giderken dedi ki: çorbayı beğenmiyor, hâl-buki bir daha isteyecek olursa bu da yok. Kezâlik şu sözleri de ilâve ediyordu: Yâ rabbî merhamet et bari açlıktan ölmesin. Sabahleyin komşuya sattığım dikiş ve giyecek parasını da henüz alamadım. Ak-

şam kocası gelip verecekmiş. İki yüz kuruş bir para, ölünceye kadar onu iâşe eder. Ya ben sonra ben ne yapacağım? Benim bir irâdim olan makine elimden çıkınca ben ne ile çalışacağım?

“Allâh’ım beni görüyorsun! Bâî kollarıma kuvvet ihsân buyur!”
(Leman 1912: 94)

Toplumsal örf, adet ve kurumlar tarafından kendisine yüklenen rol, biyolojik, ekonomik ve psikolojik yazgının yüklediği bir roldür. “Kadının dünyası erkeğidir, ailesi, çocukları ve evidir.” anlayışının bir sonucu olan bu rol ödünçlemesi ile iki öyküde de kadınlar, kendileri için sınırları yine erkek tarafından çizilen dünyalarını kurtarmaya çalışırlar. “Hüsn-i Muâmele” ve “Nedem” öykülerinde, erkek tipleri birbiriyle benzeşir. “Nedem” öyküsünde başkişi olan erkek karakter, Hüsn-i Muamele öyküsünün norm karakteri Neşati Bey gibi, kendisini tamamlayan ve yeniden doğuşunu sağlayan eşini önce ihmal eder, üzer, kırar ve en önemlisi yok sayar. Fakat sonunda yaptığı yanlışlıkların, hataların farkına varır:

“Âh ben, zavallı ben, ahmak ben! Fetânetli zevcemın manâ-yı insâniyet olan sözlerine, nasihatlerine kulak asmaz, bin kere nâ-pâk ağızlar da dolaşmış, kirlenmiş, bıkılmış, usanılmış, tefsîr olursa her biri bir gencin, bir hânmanın, nezâhet-i beşeriyenin vâveylâ-yı mâtem-âverânesi olan sözlerini dinlemekle mütelezziz olurdum. Bu mülevves arzuları ciddi bir muhabbet zanneder, yâhûd öyle te’vîl etmek istedim” (Leman 1912: 97).

Edebi eserlerde kadının görünümü, bütün toplumla birlikte kadına da yeni bir kimlik arayışı çerçevesinde şekillenir. Bu yeni kimlik ise, etkin ve baskın özne erkeğin onayı ile kazanılabilecektir. Kadının kendini erkeğe ispat etmesi ve erkek için ama kendi adına adımlar atması gerekmektedir. Fatma Makbule Leman da kadınlardan ziyade erkeklerin kadının varlığını fark ederek, yaşamdaki rolünü ve önemini kavramalarının gerekliliğine dikkat çeker:

“- Refîka, Cenâb-ı Hakk’ın lutfundan sonra senin mürüvvetin imdâdına yetişmeseydi, bugün bu menâzır-ı âliyyeyi ben nereden seyredecektim? Şüphe yok ki şimdi bir karanlık mezâr içinde bulunacaktım. Bir erkek için en büyük bahtiyarlık, fatîn, âlî-cenâb bir zevceye mâlik olmak imiş. Çok çektin Refîkacığım! Fakat bu felâket beni îkaza sebep oldu. Nasîhatle yola gelmeyenleri müthiş bir felâket tenbîh ettiğini nefsimizde tecrübe etmiş olduk!”

Kadın: “bununla berâber böyle şeyleri hiç tecrübe etmemek daha iyidir. Çünkü felâket, sefâlet, herkesi îkâz eder ama, herkesi pençe-i bî-emânından kolay kolay salivermez. Biz mazhar olduğumuz bu lutf-ı ilâhiden dolayı Cenâb-ı Hakk’a şükretmeliyiz.” dedi.

Erkek: bin kere yüzbin kere şükür Allâh'ım!

Nagamât-ı tuyûr bu iki gencin bahtiyarlıklarını i`lân ediyor, nasîm-i muattar bu şetâretli çehreleri okşayarak tebrik eyliyordu” (Leman 1912: 100).

İtaat eden, edilgen ve yaşam alanı sınırlı olan Refika tipi, ruhu fedakarlıkla dolu, özverisi yaşamının her noktasına egemen olan bir kadındır. “Kendilerini başkalarının egemenliğine bırakmaya, onlara bağımlı olmaya ve istemeden, enerjilerinin çoğunu, zor, ya da meydan okuyucu veya düşmanca algılanan bir dünyaya karşı sevgi, yardım, koruma arayışına adamaya eğilim” (Collette 1998: 25) içinde olan bu kadın tipi, öykünün sonunda erkeğine hayat verir ki, bu yönüyle ötekilikten sıyrılarak etken bir tamamlayıcı özneye dönüşür.

“Tashîh” öyküsünde, kadınların okumasına, eğitim görmesine karşı olan erkeğin/ başkışının, kadının eğitimsizliğini kendisini olumsuz etkilemesi sonucu yaşadığı uyanış süreci aktarılır. Başkışı Kıymetî Bey, kadının okuma-yazma bilmesini gereksiz gören, önyargılı, sadece kendi düşüncelerine önem veren bir kişidir:

“İstemem efendim, istemem. Hayatıma iştirâk edecek bir kadının mesleğime iştirâk etmesini hiç kaldıramam. Oh canım! Kıyâmete kadar kadın yüzüne hasret kalsam yine böylesiyle ünsiyet edemem. Yazı takımı, kalemlerimi, kağıtlarımı kullanan kadına demek ki paltomu fesimi de giydirmeli de ben soyunup dökünüp hanım olmalı... Erkeğe benzeyen kadından hiç hoşlanmam!” (Leman 1912: 31).

Başkışıye göre kadın, sadece erkek için vardır ve eğitilmiş olmasına gerek yoktur. Bu fikrinde o kadar ileri gider ki okuması, yazması olan bir kadınla evliliği istemez. O, ataerkil düzenin kendisine tanıdığı ayrıcalıkları istismar ederek, kadının eğitim hakkını engellemek ister. Bu kadını ikincilleştirme çabası, erkeğin gelenekselleşmiş bir ‘öteki’leştirmesinin bir sonucudur: “Ataerkilliğin özel mülkiyete dayalı ailesinde kadınlar hane içinde erkeklerin malıdır; ilk ve tek amaçları erkeğe haz vermek olan kadınlar, nesnelere çok daha az önemlidir. (..) Onu bir mal gibi sahiplenen ve vahşice kıskanan egemen erkek, onu bin türlü kuralla kuşatır.” (Donovan 2007: 97). Erkek için bu durum olağandır ve kendine verilmiş bir ayrıcalıktır. Kadın-erkek ilişkisinde bu fiziksel güç ve cinsiyet farklılığı merkezli bu çatışma, bütün evliliklerde çok belirgin olarak kendini gösterir. Bir kadının okuma-yazma bilmesinin onu erkeğe benzeteceğini düşünen başkışı, bütün erkeklerin de kendisi gibi düşündüğünü dile getirir. Sonunda istediği gibi okuma-yazma bilmeyen bir kadınla evlenen başkışı, evliliğinde huzurludur, eşine karşı anlayışlı ve sabırlıdır. Çünkü eşi Semîne’nin okuma-yazma gibi bir kusuru (!) yoktur:

“Ara sıra kadının ufak tefek kusurları zuhûr etse de pek kolay affediveriyor. Zararı yok kadın insan değil mi? Beşeriyet iktizâsı yani tabîi olarak bir kabahat etmekle ne olurmuş sanki!.. Okumak yazmak gibi zıttıma giden ve gayr-i tabîi olan bir şeyi yapmasın da varsın ne yaparsa yapsın!” (Leman 1912: 33).

Kıymetî Bey’in bakış açısı toplumun genelinin ve özellikle erkeğin kadına bakış açısının bir yansımasıdır. Yazılmamış kurallar ve dayatılan roller, erkeğin kadına bir alt kültür olma dışında hak tanımamasını da olağana dönüştürür. Eşinin cehaletinden memnun olan Kıymetî Bey, kızını da bu düşünce doğrultusunda yetiştirmek ister. Fakat kızı Fatine, babasından gizli okuma-yazma öğrenmektedir:

“Fatîne – Peki babacığım siz alınız ben okumam saklarım! Va`dini verdimse de kitâbı eline alır almaz doğru Pesendide’nin hânesine cân attı ve pederinden bir de selâm tebliğ ederek kendinin tedrîsini ricâ eyledi... Fatîne pederini hoşnut etmek için hânesine geldiği gibi kitabını ne güzel saklıyor. Hiç bir def`a elinde gören yok. Fakat bunu bir kabâhat gibi değil zayıından korkulan kıymetli mücevherât gibi saklıyor” (Leman 1912: 36).

Baskıcı, yıkıcı, egemen özne erkek, nesne, kurban rolüne sürüklediği kadın kendisi için bir tehlike oluşturuncaya kadar yaptığının yanlışlığını fark edemez. Başkişinin düşüncesindeki yanlışlığı fark edişi ise, kendisi bir iş yolculuğundayken eşinin okuma yazma bilmediği için dolandırılması sonucu olur. Eşinin senetleri cahilliği yüzünden başkalarına vermesi üzerine inatçılığı, dik başlılığı kalmayan başkişi, okuma yazmanın kadın veya erkek insan için önemini kavrar:

“Aferin kızım aferin. Oku benim canım kızım oku! Tekellüm eden, ayak üstünde gezen bilcümle mahlûkât için okumak yazmak tenüffüs ettiğimiz hava kadar lâzım olduğunu bilerek çalış! Hatta geceleri sabaha kadar uyumayarak çalış tâ ki benim gibi bir bî-çâre senin yüzünden bir hayli ziyâna dûçâr oldukdan sonra tashîh-i fikre mecbûr olmasın!” (Leman 1912: 44).

Bütünsel bir değişim ve geçiş süreci yaşayan toplum ve egemen özne erkek, kadının her anlamda donatılmasının gerekliliğini fark eder. Başkişinin yaşadığı bu değişim, eşi kart karakter Semine ile komşusu norm karakter Pesendide Hanım arasındaki fark ile netleşir. Yaşadığı ve kendisine özellikle maddi kayıp yaşatan durumdan sonra başkişi, Pesendide Hanım’dan destek ister.

Fatma Makbûle Lemân, şiirleri ve öyküleri aracılığıyla kadının sosyolojik düzenleyici rolünün altını çizer. Sanatkarın bakış açısına göre kadın, erkeği

ve dolayısıyla toplumu olumluya doğru değiştirme ve kurtarma gücüne sahiptir. Hem fiziksel hem düşünsel güzelliği ile kadın, erkek için bir tamamlayıcı, kurtarıcı, yeni'leyicidir. Bütün metinlerinde kadınlar, erkek ile çatışma içinde değildir; onlar toplumsal norm kategorilerinin kendilerini verdiği görevleri yaparken sabır, vefa, anlayış ve sevgi ile erkeği de kurtarırlar. Zira erkek, kadını ev için gerekli bir nesne olarak algılamakta, onun varlığını ancak kaybetme tehlikesi olunca kavramaktadır. Fatma Makbûle Lemân, bu süreçte kadına düşen görevin beklemek ve erkeğin uyanışı için gerekli çabayı göstermek olduğunu belirtir.

Sonuç

Feminist teori toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin doğasını anlamayı amaçlar ve toplumsal cinsiyet politikaları, iktidar ilişkileri ve cinsellik üzerine odaklanır. Türk romanı, bu yapının dar bir çevreden geniş bir çevreye, muhafazakâr olandan daha özgürlükçü olana doğru ilerlediğini göstermektedir ki, bu da Türkiye'nin yaşadığı sosyal ve siyasî değişimle doğru orantılıdır.

Toplumsal konumundan, kimin karısı ya da kızı olduğu gerçeğinden, aile yapısı ve cinsiyetinden ötürü kadın, içinde bulunduğu toplumca biçilmiş rolleri benimsemek zorundadır. Yazılmamış kurallar ve dayatılan roller ile erkek egemenliği veya baskısı altında bir alt kültür olmaya zorlanan kadın, toplumsal, hukuki ve yazınsal bağımsızlık ve eşitlik arayışı içerisinde. Kadının eğitime ve okumasına yönelik olumlu mesajlara romanlarda zaman zaman rastlansa da genel anlamda toplumsal yapının buna hazır olmadığını gösteren pek çok örneğe de rastlamak mümkündür.

Kadın sorununu ve kadının toplumsal yapıdaki yerini sorgulayan Fatma Makbûle Lemân, geleneksel normlar ve toplumsal yaptırımların, kadınları isyan etmeksizin boyun eğen ve sabreden bir sınıf haline dönüştürme sürecinin tümünden olumsuzlanmasının yanlışlığını vurgulayarak olumlu yönlerini anlatır. Ayrıca sanatkar, bu tarz bir kabullenişin ve suskunluğun erkeği ve toplumu düzeltme yönünde olumlu bir dönüştürme ve kurma işlevi kazandığı durumlara da dikkat çeker.

Bir fenomen olarak algılanan kadına kadın-yazar perspektifinden bakan Fatma Makbûle Lemân, erkekleri sadece eleştirmek amacıyla değil; hem kadınlara hem de erkeklere bilinç aşılması yapmayı hedefleyen feminal bir söylem çerçevesinde oluşturduğu eserleri ile dikkat çeker. Onun eserlerinde kadın kendilik değerlerinin farkına varan, kadın olma yazgısını kabullenmeyen, verili olanları aşan kimliği ile bireyleşme yolunda feminal adımlar atarak yeni'den doğar.

Kaynakça

- BERKTAY, F. (2006), *Tarihin Cinsiyeti*, İstanbul: Metis Yayınları.
- DEMİR, Z. (1997), *Modern ve Postmodern Feminizm*, İstanbul: İz Yayınları.
- DONOVAN, J. (2007), *Feminist Teori*, (çev. Aksu Bora- Meltem Ağduk Gevrek- Fevziye Sayılan, İstanbul: İletişim Yayınları.
- DOWLING, C. (1998), *Sindrella Kompleksi*, (çev. Selçuk Budak), Ankara: Öteki Yayınları.
- ELİUZ, Ü. (2008), “Elif Şafak Anlatılarında Kadının Kimlik Sorgulaması”, *1980 Sonrası Türk Romanı Sempozyumu*, Kayseri (Yayımlanmamış Bildiri).
- ERDEMİR, Z. (2008), *Makbule Leman'ın Ma'kes-i Hayâl Adlı Eserinin Günümüz Türkçesine Aktarılması ve İncelenmesi*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Lisans Tezi, Trabzon.
- Mâkbûle Lemân (1912), *Makes-i Hayâl*, İstanbul: Panayotiydis Matbaası.
- MİCHEL, A. (1984), *Feminizm*, (çev. Şirin Tekeli), İstanbul: Kadın Çevresi Yayınları.
- Oh, E. (2007), “Türk Romanlarında Kadın Karakterlerin Dilleri ve Üslupları”, *Folklor-Edebiyat*, c. 13, s. 50, 203-204.
- UĞURCAN, S. (1990), “Makbule Leman'ın Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri”, *Türklük Araştırmaları Dergisi* 6, 334-408

Woman's New Image on the Road to The Constitutional Era: Fatma Makbule Leman

Dr. Ülkü ELİUZ*

Abstract: Feminine discourse is an approach questioning the status of woman and her position in society as represented in literary works. This approach asks questions concerning the place of women in society, their undeserved status and commodification. This study evaluates the work of Fatma Makbule Leman, one of the writers of *Hanımlara Mahsus Gazete* (The Paper for Ladies) by looking into how she has questioned the secondary position of women constrained within social norms. In her only work titled *Ma'kes-i Hayâl* (The Reflection Place of the Dream) she approaches the emancipation of women stuck in between revolt and obedience from a Turkish-Islamic perspective and takes significant steps concerning woman's identity by internalizing both her identities as woman and writer. This feminine stance is a reflection of the desperate and male-dependant woman's revolt against traditional norms.

Key Words: Woman, writer, identity, feminine, individual, society, norms, tradition, revolt

* Karadeniz Technical University, Faculty of Science and Letters, Department of Turkish Language and Literature / TRABZON
ulku.eliuz@mynet.com

Новый образ женщины на пути к Конституционному Периоду: Фатма Макбуле Леман

Др. Ульку ЕЛИУЗ*

Резюме: Феминизм – способ представления в литературных произведениях статуса женщины в обществе, положения, которое она занимает. Согласно ему женщина занимает не то место, которое она по праву достойна занимать, феминизм спрашивает «почему? за что?» и отвечает на эти вопросы. В данной работе рассматриваются исследования одного из авторов газеты «Ханымлара Махсус Газете» (Газета для Женщин) Фатмы Макбуле Леман о положении женщины в условиях общественных ограничений, о её второстепенном статусе. В своей единственной книге «Макес-и Хаяль» она затрагивает проблему статуса женщины, стеснённой между выбором протест/ подчинение/покорность, стремящейся к свободе. Фатма Леман будучи женщиной придерживается феминистских взглядов. Такая позиция – это протест безысходной женщины, зависящей от мужчины и от сложившихся в обществе устоев.

Ключевые Слова: Женщина, писатель, образ, личность, общество, нормы, традиция, протест

* Караденизский Технический Университет, Научно-литературный факультет, каф. Тур. яз. и лит - ры \ г. ТРАБЗОН
ulku.eliuz@my.net.com